www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

ANKARA SCIENCE UNIVERSITY

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

Osmanlı İlim Hayatına Katkı: Hamidiye Kütüphanesi ve Enderunlu Lala İsmail Efendi'nin Rolü

Contribution to Ottoman Scientific Life: Hamidiye Library and the Role of Lala İsmail Efendi of Enderunlu

Tahsin Hazırbulan*

Abstract: Library foundations played an important role in the development of scientific and cultural life in the Ottoman Empire. This study analyses the library within the Hamidiye Complex founded by Sultan Abdülhamid I in Bahçekapı, Istanbul and the contributions of Lala İsmail Efendi to this library. Completed in 1780 (H. 1194), the foundation of the complex was issued in 1781. The Hamidiye Library is considered by some sources to be the first library established by the sultans in an independent building outside the mosque. In its collection, 1,504 manuscripts and 48 printed works bearing the foundation seal of Abdülhamid I were identified. Lala İsmail Efendi, another focal point of our research, served in the Enderun organisation and served as a squire to Sultan Abdülhamid I's son, Prince Mehmed. Ismail Efendi, about whose life there is no detailed information, donated books to the Hamidiye Library with a waqfiye organised in 1784 (H. 1199) before his death and contributed to the enrichment of the collection. Analyses of the books donated by Lala İsmail Efendi provide valuable information about his intellectual interests and academic identity. While the foundation books show the importance given to the preservation, dissemination and maintenance of knowledge in Ottoman society, these works should also be considered as priceless treasures in terms of our history of thought, carrying the intellectual accumulation of the period to the present day. This study, in the light of archival documents and research works on the subject, aims to examine the establishment and functioning of the Hamidiye Library and to evaluate the life of Lala İsmail Efendi, the nature of his endowment to the library, book foundations and their place in Ottoman cultural life.

Structured Abstract: The Hamidiye Library represents an important milestone in Ottoman cultural history as one of the first independent library buildings established by a sultan outside a mosque complex. Founded by Sultan Abdülhamid I as part of a complex built in the Bahçekapı neighbourhood of Istanbul, the library was completed in 1780. Its establishment marked an important evolution in the Ottoman intellectual infrastructure, reflecting the sultan's commitment to the preservation of knowledge and information. The Hamidiye Library was open to the public five days a week (closed on Tuesdays and Fridays) and consisted of two rooms, a small hall and an anteroom. It also housed a binding workshop. Although somewhat modest in terms of staff and collection size compared to other imperial libraries, it was of special importance as a repository for original copies of textbooks printed for the schools and as a facility for reproducing certain works through printing.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Assistant Professor, Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History.
ORCİD https://orcid.org/0000-0001-9779-6022
thazirbulan@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Hazırbulan, Tahsin (2025). Osmanlı ilim hayatına katkı: Hamidiye kütüphanesi ve Enderunlu Lala İsmail Efendi'nin rolü. *Turkish Studies - Religion, 20*(3), 1115-1137. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.82150
Received/Geliş: 05 May/Mayıs 2025
Accepted/Kabul: 25 September/Eylül 2025
Published/Yayın: 30 September/Eylül 2025
Checked by plagiarism software

CC BY NC

The library's initial collection comprised 1,504 manuscripts and 48 printed works. This collection reflected the academic interests of the period, including works on tefsir, fiqh, hadith and literature. What makes this library particularly remarkable is that it was enriched by a significant donation in 1784 from Lala İsmail Efendi, who contributed 750 valuable books to the collection. This donation significantly enriched the library, which reached 2,244 volumes in 1869, making the complex not only a place of worship but also a centre of scientific and cultural exchange.

Lala İsmail Efendi, whose biography is still obscure, was a prominent figure from the Enderun who served as Lala to Sultan Abdülhamid I's son Şehzade Mehmed. It is learnt from his foundation that his father's name was İbrahim, his wife was Mahişeb Hatun and he was a Hâfız. He died on 25 February 1818 as a member of the Hâcegan and was buried in Eyüp Sultan cemetery.

Analyses of the books donated by Lala İsmail Efendi provide valuable information about his intellectual interests and academic identity. The catalogue of donations in the Presidential Ottoman Archive (BOA. D.HMH.d. 21782) meticulously details the donated works by subject area, title, calligraphic style, number of lines, and bindings. According to this catalogue, 493 of the 809 volumes donated were deemed immediately suitable for the library, while the remaining 316 volumes were included in the library after being properly categorised. Lala Ismail Efendi's endowment not only enriched the library's collection, but also included provisions for the maintenance of the books and salaries for library staff.

It is clear from Lala Ismail Efendi's collection that he had a special interest in certain fields. In particular, his strong interest in Sufism (with 85 works in this field) and Divan literature is evident. The Sufi collection reflects the intellectual foundations of the Ottoman Sufi world, especially the Mevlevî tradition, exhibiting various dimensions of mystical thought, interpretations of Rumi's teachings, and a spiritual heritage that spanned a wide geographical area. In addition, its significant collection of historical artefacts demonstrates its keen interest in different periods and subjects of history. His collection, marked with his distinctive waqf seal, reflects Lala İsmail Efendi's academic interests as an Ottoman intellectual deeply interested in Sufi thought, classical literature and historical works, and offers a window into the intellectual life of an Enderunlu.

Apart from the books donated by Sultan Abdulhamid and Lala İsmail Efendi, the records show that there was an increase in the number of books in the library during the period. However, historical records also show inconsistencies regarding the exact size of the collection. It is learnt from the Maarif annals that the library had 1,482 volumes in 1864, 2,132 volumes in 1877, and 2,252 volumes in 1898 and 1910. According to the library's own catalogue, the collection consisted of 1,533 works. The most significant change took place in 1914 when the library was moved to the Medresetü'l-Mütehassısîn in Sultan Selim as part of a project to unify Istanbul's scattered foundation libraries. Following the enactment of the Law of Tevhid-i Tedrisat in 1924, the library, along with other foundation libraries, was transferred to the Ministry of National Education, temporarily housed in the Murad Molla Library in Çarşamba, and then moved to the Süleymaniye Library in 1954, where it became part of Turkey's most comprehensive manuscript archive.

Key Words: History, Abdülhamid I, Hamidiye Library, Lala İsmail Efendi, Book Foundation

Özet: Osmanlı İmparatorluğu'nda kütüphane vakıfları, ilim ve kültür hayatının gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bu çalışma, Sultan I. Abdülhamid tarafından İstanbul Bahçekapı'da kurulan Hamidiye Külliyesi bünyesindeki kütüphaneyi ve Lala İsmail Efendi'nin bu kütüphaneye katkılarını incelemektedir. 1780 (H. 1194) yılında tamamlanan külliyenin vakfiyesi 1781'de düzenlenmiştir. Hamidiye Kütüphanesi, bazı kaynaklarda padişahlar tarafından cami dışında müstakil binada tesis edilen ilk kütüphane olarak kabul edilmektedir. Koleksiyonunda, I. Abdülhamid'in vakıf mührünü taşıyan 1.504 yazma ve 48 basma eser bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızın diğer bir odak noktası olan Lala İsmail Efendi, Enderun teşkilatında görev yapmış ve Sultan I. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Mehmed'in lalalık vazifesini üstlenmiştir. Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmayan İsmail Efendi, vefatından önce 1784 (H. 1199) yılında düzenlediği vakfiye ile Hamidiye Kütüphanesi'ne kitap bağışlamış ve koleksiyonun zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Lala İsmail Efendi'nin bağışladığı kitapların analizi, onun entelektüel ilgi alanları ve akademik kimliği hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Vakıf kitaplar, Osmanlı toplumunda bilginin korunması, yayılması ve sürdürülmesine verilen önemi gösterirken aynı zamanda bu eserler, dönemin entelektüel birikimini günümüze taşıyan, düşünce tarihimiz açısından paha biçilmez hazineler olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma, arşiv belgeleri ve konuyla ilgili araştırma eserleri ışığında, Hamidiye Kütüphanesi'nin kuruluşu ve işleyişini

incelerken, Lala İsmail Efendi'nin hayatını, kütüphaneye yaptığı vakfın mahiyetini, kitap vakıflarını ve Osmanlı kültür hayatındaki yerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

A**nahtar Kelimeler:** Tarih, I. Abdülhamid, Hamidiye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, Kitap Vakfı.

Giriş

Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmayan İsmail Efendi, Enderun ricâlinden olup I. Abdulhamid'in oğullarından olan Şehzade Mehmed'e lalalık yaptığından dolayı "Lala" ünvanıyla tanınmaktadır (Süreyya, 1996, s. 822). Vakfiyesinde baba adının İbrahim, zevcesinin adının Mahişeb Hatun olduğu belirtilen İsmail Efendi'nin ayrıca Hâfız olduğu bilgisi kayıtlıdır (VGMA.d. 746, s. 143). Hâcegandan sayılan İsmail Efendi 18 Rebiyülâhir 1233'de (25 Şubat 1818) tarihinde vefat etmiş, Eyüp Sultan haziresine defnedilmiştir (Süreyya, 1996, s. 822).

Lala İsmail Efendi'nin yaptırdığı bir çeşme kitabesinden onun Hazine koğuşundan olduğu öğrenilmektedir. Abdulhamid'in yaptırdığı bu sebîl, Hamîdiye Caddesi ile Mimar Kemalettin Sokağı'nın kesişim noktasında, Hamîd-i Evvel İmâreti'nin sağ tarafında ve Hamîd-i Evvel Sıbyân Mektebi'nin eğimli alanı önünde konumlanıyordu. 1912 yılında imaretin yıkılması sırasında, sebîl özenle sökülerek Gülhâne Parkı'nın giriş kapısının karşısına, Zeynep Sultan Camii'nin avlu kapısının sol tarafında bulunan eski Soğuk Çeşme'nin yerine taşınmıştır. Sebilin her iki yanında birer çeşmesi dışında, iç kısmında Lala İsmail'in yaptırdığı çeşme bulunmaktaydı. Çeşmenin mermer kemerli iç kapısının sağ tarafında ve arkasındaki sağır duvar üzerinde bulunan kare şeklindeki mermer levhada şu satırlar kayıtlıdır. (Haskan, 2018, s. 52-53):

Du'â'üs-Sultân sebeb'ül-gufrân

Enderûn-ı Hümâyûn Hazîneli

İsmâil Efendi 1191. (M.1777)

1766'dan itibaren kaftan akçelerinin dağıtıldığı defterlerde Hazineliler arasında Eski İsmail Bey, ser-huddâm Eski İsmail Ağa ve İsmail Efendi adındaki kişilerden birisinin kaydının bulunması şahsın biyografisine katkı sağlar[1]. 1775'den itibaren has odalılar arasında İsmail Ağa, İsmail Beğ isimli kişilerden birisinin Lala İsmail olması kuvvetle muhtemeldir (TSMA.d. 2110-174, s. 3). Çeşme kitabesinin 1777 tarihli olması, Enderunlu İsmail'in Şehzade Mehmed'in 1776 yılında doğmasından hemen sonra saray usulü gereğince şehzadeye lala olarak görevlendirildiğini belli eder. I. Abdulhamid dönemine ait has odalıların kayıtlarının tutulduğu bir başka defterde "Lala İsmail Efendi" adıyla bir kaydın varlığı bu savı destekler[2]. Nitekim vakfiyesinde *"Şehzâde Sultan Mehmed Lalası olub sarây-ı hümâyûnda hâne-i hâssadan mahrec hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûndan İsmail Efendi ibn-i Halil"* olarak da ifade edilen İsmail'in, Lalası olduğu Şehzade Mehmed 1190/1776 yılında doğmuş, 1195/1781 yılında vefât etmiştir (Alderson, 2018, s. 221). 1196/1782 tarihinde İsmail Efendi'nin lala ünvanıyla kayıtlı olmadığı sadece İsmail Efendi olarak kaydedildiği görülür (TSMA.d. 2110-180, s. 3). "Şehzade Lalalığı" gibi saray teşkilatı açısından oldukça önemli bir görevi üstlenmesi nedeniyle olmalıdır ki İsmail Efendi; Enderunlu olma vasfının ötesinde bir sultan vakfına gerek kitap, gerek nakit para gerekse bir çeşme ile dâhil olabilmiştir. Nitekim bir şehzadenin lalası

[1] Kilerli koğuşu içerisinde de İsmail Efendi ve İsmail Bey adında Enderunlu kayıtları vardır. Hiyerarşik bir yükselme düşünüldüğünde Lala İsmail'in ilgili odaları geçerek Has Odaya kadar yükseldiği anlaşılmaktadır. (TSMA.d. 2110-165, s. 4; 2110-166, s. 5; 2110-167, s. 4; 2110-168, s. 4-5; 2110-169, s. 4; 2110-171, s. 3; 2110-172 s. 3,4; 2110-173, s. 3)

[2] İlgili defterin tarihi 1187/1773 olarak belirtilmişse de künye bilgilerinin altındaki tarih şerhlerinden defterin belirli bir zaman dilimine ait olmadığı fark edilir. İsmail Efendi ile ilgili kaydın altında bir tarih bulunmaz ancak aynı sırada kayıtlı olan Osman Ağa için verilen 1195 tarihinin İsmail Efendi ile ilgili olduğu söylenebilir. (TSMA.d. 2244, s. 5). 1193/1779 tarihli kaftan akçelerinin taksimatını gösteren bir başka defterde Lala İsmail Bey'e 10.600 akçelik bir ödeme yapılmıştır. (TSMA.d. 2110-177, s. 3, 4).

olmak ümeraya nazaran ilgili kişiye belirli bir dokunulmazlık sağlıyordu. Her ne kadar lalalık süresi üç yılla sınırlı olsa da terbiyesi altında bulunan şehzadenin tahta geçecek kişiler arasında sayılıyor olması lalaların mevcut statülerini güçlendirmekteydi (Taş, 2000, s. 727-730). Şehzade Mehmed'in, II. Mahmud'un doğumuna değin Sultan'ın hayatta kalan tek şehzadesi olması nedeniyle mevcut sultanın ve harem halkının, Şehzade Mehmed'le daha yakından ilgilenilmesini sağlamak istemesinin de Lala İsmail Efendi'nin statüsünün daha önemli bir hale dönüşmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Saray usulü gereğince yeni doğan her şehzadeye usta adıyla yirmi kadar kız hizmet etmek üzere görevlendirilirdi. Şehzadenin sütten kesildiği bir yaşından itibaren ise ayrı maiyeti olur, bu maiyet içerisinde üç has odalı bulunur ve bunların en tecrübelisi baş lala unvanıyla bilinirdi. Baş mürebbi olarak da bilinen bu lalanın emri altında bulunan üç hadım ağası içinde lala unvanı kullanılırdı (Pakalın, 1993, s. 354). Lalalık köken itibariyle Selçuklu saray teşkilatında görülen Atabeylik kurumunun bir devamıydı (Uzunçarşılı, 1988, s. 47-48). Has odalı eski ağaların arasından doğrudan padişah tarafından seçilen Baş Lala ise saray teşkilatı içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Enderunlu acemilerin eğitiminde de kaftanlı ve bıçaklılar arasından seçilen kişilerde lala adıyla görev yapardı (Pakalın, 1993, s. 354) (Serin, 2021, s. 463). İsmail Efendi'nin lalalık için görevlendirilen bir Enderunlu olduğu bu bilgilerden hareketle netlik kazanır. Hâfız Hızır İlyas Ağa'nın eserinde de Enderunluların şehzade lalası olarak görevlendirildikleri görülmektedir (Hâfız Hızır İlyas Ağa, 2016, s. 76 135, 231). Şehzadenin çocuk yaşta vefatıyla birlikte Lala İsmail'in görevinin de sona erdiği söylenebilir. Vefat ettiği 1818 tarihine kadar geçen 37 yıllık süreçte Lala İsmail hakkında vakfiyesi dışında kayıt henüz bulunmamaktadır.

Lala İsmail Efendi Vakfı

Lala İsmail Efendi'nin kayıtlarda iki vakfiyesi ile asıl adı Hatice bint-i Abdülmennan olan ancak kayıtta Sarayî Mahişeb Hatun olarak belirtilen zevcesine ait bir adet vakfiyesi bulunmaktadır (VGMA.d. 746, s. 341-343). 1229 tarihli vakfiyesine göre Lala İsmail Efendi'nin Kirmastı Kasabası'nda Çınaraltı diye bilinen ve Lala Şahin Paşa Vakfı'na mukataa olarak verilen bir bahçesini zevcesi Mahişeb Hatun Vakfı'na gelir olarak bırakmıştır[3]. İsmail Efendi'nin yine Kirmastı Kasabası'nda üç dönüm sebze bahçesi, senelik 120 akçe karşılığında mukataya verilen dört dönüm sebze bahçesi, Şehzade Mehmed Vakfı'na mukataya verilen Yalakabad Kazası Hırka karyesinde çiftlik, büyük ve küçük birer anbar, samanlık, ahır, matbah, fırın vb de olmak üzere aynı köyde bir dut bahçesi, denize yakın üç dönüm dut çiftliği ve müştemilatıyla bir çiftliğiyle 2.000 kuruşunu vakfetmiştir (VGMA.d. 746, s. 345). Lala İsmail vakfiyesinde, vakfettiği emval ve eşyadan elden edilecek gelirin taksiminde zevcesi Mahişeb Hatun ve kendisinin Eyüp Sultan'da olan kabirlerine günlük dört akçe karşılığında bir türbedar istihdamını istemiştir (VGMA.d. 746, s. 345).

İsmail Efendi'nin aynı vakfiyede bulunan ve araştırmaya konu olan asıl vakfı ise Hamidiye Kütüphanesi'ne yapmış olduğu kitap vakfıdır. Lala İsmail burada "*el-hâletu hâzihî teksîrini irâde ile vâlid-i mâcid hazret-i cihandârî cennet-mekân Sultan Abdülhamid Han haysü aleyhi sicillü'r-rahmet ve'l-gufrân hazretlerinin Bağçe Kapusu kurbunda vâki' kütübhâne-i latîfelerine terken ve tahmînen vaz'ına cânib-i hazret-i şehrîyârîden me'zûn olduğum ber-mûceb-i defter mümzâ ve mahtûm fünûn-i müte'addideden yedi yüz elli cild kütüb-i nefîsemi"* diyerek bu kütüphaneye yedi yüz elli kitap vakfettiğini belirtmiştir (VGMA.d. 746, s. 344). Kütüphaneye vakfettiği kitaplar için *"kütüb-i mevkûfe-i mezkûrede hıfz olunup kütübhâne-i mezkûrede haftada beş gün mutâla'a ve ru'yet ettirile"* diyerek vakfettiği kitapların kütüphanede muhafazasını ve haftada beş gün bu kitaplardan ders ve araştırma yapılmasını talep etmiştir. İsmail Efendi kitaplarına özenle bakılması ve vakfiye şartına

[3] *"bundan akdem yedimde bâ-hüccet-i şer'iyye mülk ve hakkım olub Vilâyet-i Anadolu'da Kirmastı Kasabası'nda Çınaraltı demekle maruf nâm mahalde kâ'in merhûm Lala Şahin Paşa Vakfı'na mukâta'a-i kadîme-i ma'lûmeli hudûd sınırı vakfiye-i mezkûrede mufassal bir kıt'a bağçemi vakf ve habs ve teslîm ila'l-mütevellî ve tescîl-i şer'î ve bâlâda muharrer zevcem müteveffiye Mahişeb Kadın Vakfı'na ilhâk idüp"*. (VGMA.d. 746, s. 344)

uyulmasını istemiş olduğundan vakfettiği yerlerden elde edilen gelirden kütüphane görevlilerine de bir miktar para vakfetmiştir. Buna göre *"vakfiye-i mezkûrede mufassal bi'l-cümle vezâyif kemâ-fi's-sâbık edâ ve ketb-i mezkûre hıfzı için kütübhâne-i mezkûrun dört nefer hâfız kütüblerinin beherine ba'de edâ-i ittihazıma ücretleri mukâbelesinde yevmî beş bağçeden yevmiyye yiğirmi akçe vazîfe verile"* (VGMA.d. 746, s. 345) denilerek elde edilecek gelirlerden kütüphanenin dört Hâfızı kütübünün her birine günlük 25 akçe verilmesini şart koşmuştur.

Hamidiye Kütüphanesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel dinamiklerinin yoğun olduğu bir dönemde I. Abdulhamid, İstanbul Bahçekapı'da Hamidiye Külliyesi'ni inşa ettirmiştir. 1780 (H. 1194) yılında tamamlanan külliye, klasik Osmanlı mimarisinin geç dönem özelliklerini yansıtan bir yapı kompleksidir. Cami, medrese, imaret, sıbyan mektebi, arasta, türbe, hazire gibi birimlerden oluşan külliyenin en dikkat çeken unsuru, padişahlar tarafından cami dışında müstakil bir binada tesis edilen ilk kütüphaneye sahip olmasıdır (Eyice, 1997, s. 465-468). Bu özelliğiyle kütüphane, Osmanlı eğitim ve kültür tarihinde önemli bir dönüm noktası kabul edilir. I. Abdülhamid İstanbul Bahçekapı'da inşa ettirdiği külliyeyle ilgili detay bilgiler vakfiyesinden öğrenilmektedir (Cunbur, 1964, s. 17-68)[4]. Vakfiye 1781 (H. 1195) yılında hazırlanmış ve kurumsal işleyiş detaylandırılmıştır[5]. Mimari açıdan külliyenin en önemli özelliği, işlevsel mekân organizasyonudur. Medrese bölümünde dershaneler ve hücreler, dönemin eğitim sistemine ışık tutarken; kütüphanenin ayrı bir binada tasarlanması, kitapların korunmasına ve erişilebilirliğine verilen önemi vurgular. Külliyenin inşası, 18. yüzyıl Osmanlı devlet anlayışında halka açık hizmetlerin önem kazandığını gösteren somut bir örnektir.

Hamidiye Kütüphanesi, bazı kaynaklarda padişahlar tarafından cami dışında müstakil bir binada kurulan ilk kütüphane olarak kabul edilir. Kitabesine göre kütüphane 1780 (H. 1194) tarihinde hizmete girmiştir[6]. Kütüphanenin bir cilt hanesi de vardır. İstanbul'a gelen seyyahların kütüphane hakkında verdikleri bilgilere göre burası Salı ve Cuma günü dışında diğer günler açık olup, iki oda, bir küçük salon ve bir sofadan müteşekkildir (Cunbur, 1964, s. 26, 30). Kütüphane personel ve sahip olduğu koleksiyon açısından diğer padişah kütüphaneleriyle karşılaştırıldığında daha fakir bir görüntüye sahiptir (Erünsal, 1997, s. 469) (Erünsal, 1991, s. 108-109) (Erünsal, 2008, s. 247-248). Kütüphane, mektepler için bastırılan bazı kitapların asıllarının saklanması[7], bazı eserlerinin matbaa yoluyla çoğaltılması[8] açısından da ayrıca önemliydi.

Tablo 1: Vakfiyesine Göre Hamidiye Kütüphanesi Personeli ve Gelirleri

Görevli	Yevmiye	Fodula
Hâfız-ı Kütüb-i Evvel	120 Akçe	4
Hâfız-ı Kütüb-i Sânî	100 Akçe	3
Hâfız-ı Kütüb-i Sâlis	90 Akçe	3
Hâfız-ı Kütüb-i Râbi'	80 Akçe	3
Bevvâb	50 Akçe	2

[4] Çalışmada merhum Cumbur'un neşrettiği vakfiyeden istifade edilmiştir.

[5] Hamidiye Külliyesi ile detaylı bilgi için bknz: (Uçar, 2023; Haskan, 2018, Alpay, 1972, s. 1-22)

[6] *İkmâl-i pâdişehân, Hân Hâmîd-i âdil*
Fazl-ı hâkile idüb adl binâsın teşyîd
Kamyâb oldu makâsadla zamânında fuhûl
Bu kitabhânenin ihyâsın idince temhîd
Bendesi mazhâr-ı eltâf ü utâsı Hayri
Levhâ-i manzûme-i evsâfın ederken tesvîd
Geldi bâ-lûtf-ı Hüdâ hâtıra bir hoş târih
Yümn-i câvid ola Dâr'ül-kütûb-i Şâh Hâmîd 1194 (M.1780) (Haskan, 2018, s. 61-63)

[7] Sibyan mekteblerinden okutturulmak için bastırılan Ahlâk kitabının aslının kütüphanede korunması için verilen istida ve kabul cevabı için bknz*:* (İ.DH.00150/7798-1; 00150/7798-2.)

[8] Takvimhâne-i Âmire'de basılacak olan Kâmûs'un kontrolü açısından Mütercim Asım Efendi hattıyla Hamidiye'de bulunan Kâmûs nüshası kullanılmak istenmiştir. (A}MKT.MHM.22.19)

Mücellid	10 Akçe	1
Toplam	580 Akçe	16

Vakfiyeye göre kütüphanede birisi Hâfız-ı Kütüb-i Evvel olmak üzere toplam dört Hâfız-ı Kütüb istihdam edilecektir. Bu kişiler kütüphaneye gelen talebeyi azardan ve talep ettikleri kitapları vermemekten uzak kalacaklardır. Doğruluğuyla bilinen bir kişinin kapıcı ve temizlikçi, sanatında öne çıkan bir başka kişinin de mücellid olarak istihdamı sağlanmak istenmiştir (Cunbur, 1964, s. 53)[9]. Görev yapan Hâfız-ı kütüblerin kalmaları için birerde ev/konut desteği sağlanmıştır[10]. Hâfız-ı Kütübler kitapların herhangi bir zayiat veya çalıntı sonucu kaybolmasında birinci derecede sorumlu olarak görülmüşlerdir[11].

I. Abdülhamid vakfiyesinde kütüphaneye bağışlayacağı kitap sayısını belirtmemiş ilgili yer boş bırakılmıştır. Kütüphane, başlangıçta I. Abdülhamid'in vakfettiği 1.504 yazma ve 48 basma eserle hizmete girmiştir. Kütüphaneyi ziyaret ederek fiziki yapısınına dair bilgi veren Toderini burada bulunan kitap sayısının 1.604 olduğunu yazmıştır. Kitapların konu ve alanlarına göre 20 başlık altında tasnif edildiğini de ekler. Kütüphaneyi gezen başka seyyahlar ise her kitabın meşin bir mahfazası olduğunu, kitap isimlerin mahfaza ve kitap kenarlarına yazıldığını ve bunların tel kafesli dolaplarda saklandığı yazmıştır (Cumbur, 1964, s. 27). Koleksiyon, dönemin ilim anlayışını yansıtan tefsir, fıkıh, hadîs ve edebiyat vd. eserlerden oluşmaktadır. Kütüphane 1784 (H. 1199) yılında Lala İsmail Efendi'nin yaptığı bağışla zenginleşmiştir. Hamidiye Kütüphanesi koleksiyonuna ilişkin veriler, Maârif Sâlnâmeleri'nde farklı tarihlerde tutarsız rakamlarla kaydedilmiştir. 1864'te 1.482, 1877'de 2.132, 1898 ve 1910'da ise 2.252 cilt olarak belirtilen koleksiyon, kütüphane fihristine göre 1.533 eserden oluşmaktadır. İlmiye salnâmesine göre Katanof'un yaptığı bağışla kitap sayısı 10.000'e yükselmiştir. Koleksiyonun en dikkat çeken genişlemesi, 1914 yılında İstanbul'daki dağınık vakıf kütüphanelerinin birleştirilmesi projesi kapsamında yaşanmıştır. Bu süreçte kütüphane, Sultan Selim'deki Medresetü'l-Mütehassısîn'e taşınmıştır. 1924'te Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile vakıf kütüphanelerinin Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmesi (Anameriç, 2008, s. 492-493), Hamidiye Kütüphanesi'nin kaderini değiştirmiştir. Aynı yıl Çarşamba'daki Murad Molla Kütüphanesi'ne taşınan eserler[12], burada geçici bir süre korunmuş; nihayet 1954'te Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilerek Türkiye'nin en kapsamlı yazma eser arşivine entegre edilmiştir (Cunbur, 1964, s. 30) (Erünsal, 1997, s. 469) (Erünsal, 1991, s. 109) (Erünsal, 2008, s. 248) (Dener, 1957, s. 64-65).

[9] *"ve iffet ü sadâkat ve salâh u istikâmet ile mevsûf dört nefer kimesneler kütübhâne-i hümâyûnda hâfız-ı kütüb-i evvel ve sâni ve sâlis ve râbi' olup kütüb-i celile defterinde ta'yin u tasrih kılındığı vech üzere mürâca'atkâr olan talebeyi anf ü âzâr ile redd ü tekdir itmeksizin ba'de edâ'i'l-hidmet hâfız-ı kütüb-i evvel yevmi 120 akçe ve sâni yevmi 100 akçe ve sâlis yevmi 90 akçe ve râbi' yevmi 80 akçe vazifeye mutasarrıf ve bâlâda vasfları mürur iden huffâz-ı kütüb menâzilinde her biri sakinler olup du'â-i devâm-ı devlet-i hazret-i tâc-dâriye iştigâl eyleyeler. Ve bir müstakimü'l-etvâr kimesne bevvâb u ferrâş-ı kütübhâne-i celile olup ba'de-edâ'i'l-hidmet yevmi 50 akçe vazifeye mutasarrıf ola. Ve bir san'atında pişe-kâr ve mukdim kimesne mücellid-i kütüb-i celile olup lede'l-iktizâ ta'mirât-ı kütübde ihtimam ile edâ-yı hidmet eyleye, yevmi 10 akçe vazifeye mutasarrıf ola."* (Cunbur, 1964, s. 53)

[10] Hâfız-ı Kütüblere tahsis edilen bu konutlarla ilgili BOA'da tamir ve bakımlarına dair belge örnekleri (İ..MVL./432-19023), (BEO.173.12959.01, 692.51845.01, 788.59033.01, 847.63499.01, 3343.250670.01), bulunmaktadır. Bu belgelerden meşruthanelerin Meydancık Camii Caddesi'nde olduğu öğrenilmektedir. (İ..EV../2-60-1.) Belgeler arasında kütüphanenin mefruşatının değişimi (MF.MKT.79.69), çatı kurşunlarını değiştirilmesi (İ..EV../10-56-001), yapılan tamir ve masrafların karşılanmasına dair (ŞD./124.75.001) bulunan belgelerden burasının vakfiye şartlarına göre tamir ve bakımına özen gösterildiğini anlaşılmaktadır. Meşruthanelere ait kroki, bu yapıların mimari özelliklerini göstermesi açısından önemlidir. (PLK.p.302, 303) İlgili kroki ek'ler kısmında verilmiştir.

[11] 1892 tarihinde Zabtiye Nezâreti'ne gönderilen bir evrakta zayi olan kitaplar hakkında Hâfız-ı Kütüb-i Rabi'nin verdiği ifade doğrultusunda kaybolan kitaplardan diğer Hâfız-ı kütüblerin sorumlu olduğu ve tahkikatın devam ettiği öğrenilmektedir. (MF.MKT.195.8.)

[12] Lala İsmail'in Süleymaniye'de bulunan vakıf eserlerinin büyük bir kısmında Murad Molla Kütüphanesi'nin kaşesi görülmektedir.

Lala İsmail Efendi'nin Hamidiye Kütüphanesi'ne Vakfettiği Kitaplar

Lala İsmail Efendi'nin ilgili vakfiyesinde belirtilen "imzalı ve mühürlü defterin" içeriği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Bâb-ı Defterî Haremeyn Muhasabesi Kalemi Defterleri (D.HMH.d.) fonunda bulunan 21782 numaralı defter ise Lala İsmail'in Sultan I. Abdülhamid Han'ın Bahçekapı'daki Kütüphanesi'ne vakfettiği kitapların müfredatı hakkında bilgi vermektedir (BOA.D.HMH.d. 21782, vr. 1-7). Toplamda yedi varak ve bir ek'in bulunduğu defterde, vakfedilen kitapların hangi ilim dalına ait oldukları, isim, hat, satır ve cilt sayısı belirtilerek kaydedilmiştir. Defterin sonunda ilgili kayıtların genel bir icmâli verilerek bir doğrulama yapıldığı görülmektedir.

25 Rebiyülevvel 1230/7 Mart 1815 tarihli *"İş bu defter bi-ibâretihâ Haremeyn muhâsebesine kayd-ı defter olunub Hamidiye Vakf-ı Şerîfi tarafından ale't-tafsîl ilmühaberi verilmek buyruldu"* şerhinin devamında defterin hangi amaç için tutulduğu açıkça belirtilmiştir. Merhum Sultan Abdulhamid'e övgüyle başlayan kayıt da geçen *"Şehzade Sultan Mehmed lalası olub Enderun-u Hümâyun şevket makrûna hâne-i hâssadan mahreç hâcegân-ı divân-ı hümayundan saadetlü İsmail Efendi"* ifadesi Lala İsmail'in Sicill-i Osmanî'de geçen biyografisini doğrulamaktadır. İsmail Efendi'nin vakfiyesine dayandırarak yaptığı kitap vakfını oluşturan defteri Darphane-i Âmire Nâzırı es-Seyyid İbrahim Sarım Efendi, vekili müseccelleri Hâfiz Ömer Efendi ve vâkıfı merkum marifetleriyle kütüphanenin hâfızı kütüblerine teslim edildiği ifade edilir (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 1b). Bu açıklamadan sonra defter *Tefsir, Hadîs-i Şerîf ve Usûl-i Hadîs, Fıkıh, Akâid, Nahiv, Tasavvuf, Muhâzarât, Edebiyat, Lügât, Nücûm, Cifr, Tıp, Mecmûa, Tarih, Divân* alanında vakfedilen kitaplar künye bilgileriyle kaydedilmiştir. Defter *"İcmâl-i kitâbı muharrere fi'l fünûnü'l müteâddide el-mezkûr"* başlığı altında ilgili alanlarda vakfedilen kitapların genel icmâlini verir. Genel icmâlden sonra yazılan şerhte ise vakfedilen 809 cilt kitaptan 493'ü kütüphane için uygun olduğu belirtilmiş, kalan 316 cilt kitabın da *"anlar dahi beher fenne tatbik olunarak"* denilerek kütüphaneye kaydedilmiştir (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 7a). Lala İsmail'in vakfettiği kitapların alanı ve kitap sayısı şöyledir:

Tablo 2: Lala İsmail Efendi'nin Vakfettiği Kitapların Alanlarına Göre Dağılımı ve Sayısı

İcmâl-i kütüb-i muharrere fî'l fünûnü'l müteâddide el-mezkûr	
Tefsir	19
İlm-i Hadîs ve Siyer	86
Fıkh-ı Şerîf	31
Akâid	11
Nahiv	8
Tasavvuf	85
Sarf	21
Edebiyat	9
Lügât	33
Nücûm	11
Cifir	2
Tıbb	9
Mecmûat	10
Tevârih	47
Divân	111
Fünûn-ı müteâddide dahi olub müstâkilen defter olunarak kütübhâne-i müşârunileyh odasına vaz' olunan	316
Yekûn	809

Lala'nın bağışladığı eserlerin analizi, yalnızca kütüphanenin kompozisyonunu değil, aynı zamanda entelektüel ilgi alanları ve akademik profilini deşifre etme imkânı sunarak biyografik bir

boşluğu doldurmaktadır. Bu vakıf kitaplar, Osmanlı'da bilginin korunması, yayılımı ve aktarımına dair kolektif kaygının somut tezahürleri olmanın ötesinde, dönemin düşünce iklimini günümüze taşıyan paha biçilmez kültürel hazineler niteliğindedir.

İlk sırada kaydedilen eserler genellikle tefsir türünden kitaplardır. Sözlük anlamı "beyan etmek, açıklamak, sözde veya kelimedeki kapalılığı gidermek, ortaya çıkarmak" olan tefsir kelimesi daha çok Arapça dil bilimleri, Kur'an ve Hadîs ilimleri, tarih, mantık, usûl vb gibi diğer ilimlerden faydalanarak Kur'an'ın manalarının açıklanması ve hüküm çıkarılmasını sağlayan ilim olarak kabul edilir (Birışık, 2011, s. 281). Vakfedilen tefsir konulu eser sayısı 19'dur. Tefsirlerden ilki *Tefsirü'l-Celâleyn*'dir. Bu eser Suyûti'nin hocası Celâleddin el-Mahallî tarafından hayatının sonlarına doğru kaleme alınmış, vefatı üzerine yarım kalan Tefsîrü'l-Kur'ân'ın, Suyûti tarafından tamamlanması üzerine Tefsîrü'l-Celâleyn olarak tanınmıştır. Eser, tefsiri öğretimi için uygun olması nedeniyle birçok haşiyeye kaynaklık teşkil etmiştir (Akpınar, 2011, s. 294). Celâleyn, Beyzâvi, Süheyl tefsirlerinden başka bu konuyla ilgili hâşiyelerde bulunur. Âyete'l-Kürsî, Fatiha Suresi gibi belirli bir sureyi esas alan tefsirler dışında, Esmâü'l-Hüsnâ, Keşfü'l-Esrâr gibi eserlerde vakfedilen diğer kitaplardandır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 1b).

Temel İslâmi ilimlerle ilgili en fazla kitabın Hadîs ve Usûl-ı Hadîs alanında yapıldığı dikkat çeker. Hadîs alanında yazılan kitaplar Peygamber efendimizin söz ve davranışlarını, onun İslam'ı anlama ve uygulama tarzını görüp öğrenen sahabenin bu konudaki müşahedelerini (Çelik, 2025, s. 13-28) ve sahabe neslinin talebesi olan tabilerin dini yorumlarını daha sonraki müslümanlara aktaran birer kaynak olmuştur. Bu eserlerin ihtiva ettiği malzemenin dikkatli bir şekilde nakli "rivâyetü'l-Hadîs" kitaplarını, bunlardaki malzemenin sağlamlık derecesini tespit etmeyi konu alan çalışmalar da "dirâyetü'l-Hadîs" ile ilgili eserleri meydana getirmiştir (Kandemir, 1997, s. 47). Bu konu başlığı altında vakfedilen 86 kitap içerisinde Hadîs kitapları dışında *Tarih-i Mekke, Siyer-i Mekke ve Medine, Şemâil-i Şerîf* gibi doğrudan alanla ilgili olmayan eserlerin bulunmasının kataloğun sonunda geçen "*anlar dahi beher fenne tatbik olunarak*" şerhiyle ilgili olmalıdır. Tasnifte Hz. Muhammed ile ilgisi olduğu düşünülen bu eserler içerisinde *Kaside-i Bürde, Kaside-i Vitriyye, Kaside-i Bahriye* gibi kitapların olması bu savı destekler mahiyettedir. Bunların dışında doğrudan konuyla ilgili *Buhari, Şifâ-i Şerîf, Camiü's-Sagir, Tabsıra, Hadîs-i Erbâin, ehadîsü'l Mevzû' Ali el-Kârî, Şerh-i Hadîs-i Erbâin Nevevî* gibi temel eserlerde bulunur. Lala İsmail'in bir müderris olmadığı göz önünde tutulursa ahir ömründe bu eserlerden istifade ettiği ve bu konuyla ilgili topladığı eserlerin de sadece bunlar olduğu anlaşılır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 1a-2a).

"Bir şeyi bilmek, derinlemesine kavramak, iyi ve tam anlamak" manasına gelen Fıkıh kelimesi, Kur'an ve Hadîs merkezli dinî bilgiyi ve anlayışı ifade etmesinin yanı sıra, İslâmın sosyal, ekonomik, siyasi vd. yaşamına dair bilgi ve hükümleri ihtiva eden bir ilim dalı olarak kabul edilmiştir (Karaman, 1996, s. 1). Fıkıh alanında bağışlanan eserlerin sayısı ise 31'dir. Bu alanda *Tercüme-i Mülteka, Mültekâ'l-Ebhur, Lübâbü'l-Menâsik, Eşbâh ve'n-Nezâir, Cevâhir-i Şerh-i Kudurî, Şerhü'l Bidâye, Fetâva-i Ebu's-Suud, Fetevâ-i Kadı-i Hidâye, Fetâvâ-i Yahya Efendi* gibi eserler vardır. Osmanlı ilmiye sınıfının temel başvuru kaynaklarını bir araya getiren, hem eğitim hem de hukuki uygulama açısından kullanışlı, tematik bir külliyât olan bu eserlerin Lala İsmail'in Enderun'da aldığı eğitim nedeniyle daha çok ana metinler ile değişik şerhler üzerinden ilgili konuda okumalar veya takipler yaptığı söylenebilir (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 2a-3b).

İslâm dininin itikadi hükümlerinden bahseden Akaid ilminin amacı, âmentüde geçen iman esaslarının felsefesinin yapılarak kişilerin imanını taklitten kurtarmak, irşad etmek, islam dışı düşünceleri aklî ve ilmî delilillere çürütmeyi amaç edinen bir ilim dalıdır (Kılavuz, 1989, s. 213, 214). Akaid alanında kütüphaneye bağışlanan eserlerin toplamı 11 olup, vakfedilen eserlerin merkezinde İmam Birgivî (1522-1573) ve onun metinleri yer almaktadır. Birgivî Mehmed Efendi, Osmanlı'nın ilmî geleneğinde ve özellikle XVII-XIX. yüzyıllar arası medrese tedrisatında çok etkili olmuş bir âlimdir (Yüksel, 1992, s. 191-194). Listede göze çarpan *Şerh-i Birgivî Muhtasar İftah,*

Şerh-i Birgivî Matbu, Mecmûa Cilâi'l-Kulûb Birgivî ve diğer Birgivî şerhleri, onun farklı eserlerinin Lala İsmail Efendi tarafından takip edildiğini göstermektedir. Kitaplar arasında akaid literatürüne ait *Akâid-i Celâli maa Halhalî, Şerh-i Akâidi Sadeddin* (Teftâzânî'nin Nesefî Akaidi şerhi) (Özen, 2011, s. 304-305), *Mecmûa Şerh-i Kasâid-i Âmali, Şerh-i Fıkh-ı Ekber* (Ebu Hanife'nin temel inanç metni) (Gölcük, 1995, s. 544-547) gibi önemli metinler de bulunuyor. Bu eserler içerik olarak genellikle, İslam inanç sisteminin Ehl-i Sünnet perspektifinden sistematik bir öğretimini sunmaktadır. Mezhepler arasındaki tartışmalı konular ve temel inanç prensipleri bu metinlerde detaylıca ele alınmıştır. *Mecmûa Cilâi'l-Kulûb* (Okuyucu, 1993, s. 549-550) ve *Enisü'l-Ârifîn Muhtasar* (Koyuncu, 2019) gibi eserler, koleksiyonun sadece teorik ilahiyat değil, aynı zamanda ahlaki gelişim ve manevi eğitim boyutunu da içerdiğini gösteriyor.

Enderun eğitimi için Arapça dil eğitiminin önemli olduğu bilinmektedir. Enderun'a ait ders listelerinde ve okuma kitapları içerisinde bu alanda çok sayıda kitap vardır. Bu durum sadece Enderun için değil temel İslâmi alanlarda eğitim alan medreseliler içinde önemlidir. Nahiv alanında Lala İsmail Efendi'nin Hamidiye Kütüphanesi'ne vakfettiği 11 kitap vardır. *Şerh-i Şevâidü'l-Muğnî, İmtihanü'l Ezkiya, İzâh alel Kafiye, Metn-i Kafiye, Mecmûa-i Hafîd* gibi eserler bunlardan bir kaçıdır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 3b.).

Vakfettiği eserlerden hareketle Lala İsmail'in biyografisine katkı sağlayacak en bariz alanın Tasavvuf ve Divân olduğu söylenebilir. Tasavvuf alanında vakfedilen 85 eser bu savı destekler mahiyettedir. Lala İsmail'in vakfettiği eserlerden, Osmanlı tasavvuf dünyasının, özellikle Mevlevî geleneğinin entelektüel zeminini yansıtan zengin bir külliyâtı takip ettiği görülür. Vakfedilen kitaplar, tasavvufi düşüncenin farklı katmanlarını, Mevlânâ'nın öğretisinin yorumlanma biçimlerini ve geniş bir coğrafyaya yayılmış manevi mirası göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tasavvuf başlığı altında vakfedilen eserlerin merkezinde kuşkusuz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin eserleri bulunmaktadır. *Mesnevî-i Şerîf*[13]", *Dîvân-ı Mevlana*[14] ve *Fîhi Mâ Fîh*[15]"gibi temel metinler, Mevlânâ'nın düşünce dünyasını farklı açılardan yansıtırken, *Şerh-i Mesnevî* türündeki çeşitli eserler, Mesnevî'nin anlaşılması ve yorumlanması geleneğinin derinliğini göstermektedir. Özellikle İsmâil Ankaravî'nin[16] Mesnevî şerhi ile *Minhâcü'l Fukara*[17] ve *Câmiü'l-Âyât* gibi eserleri, Mesnevî'nin Türk-Osmanlı düşünce hayatındaki merkezi yerini ve detaylı yorumlanış sürecini yansıtır. *Lugâtü'l-Müşkilât-ı Mesnevî*[18] gibi özelleşmiş çalışmalar ise Mesnevî'nin dilsel inceliklerini çözümleme çabasının ürünleridir. Sultan Veled'in *Mesnevî-i Veledi* ve *Maârif-i Sultan Veled* eserleri (Değirmençay, 2009, s. 521) Mevlânâ'nın öğretisinin oğlu tarafından sürdürülmesini temsil ederken, *Sevâkıb-ı Mevlânâ* gibi biyografik çalışmalar, Mevlânâ'nın hayatı ve menkıbeleri üzerine odaklanmıştır. *Musavverü'l-Uluviyye fî Târikü'l Mevlevîyye* ve Müstakimzâde'nin aynı adlı eseri, Mevlevîlik tarikatının tarihsel gelişimini ve kurumsal yapısını ele almaktadır. Bu eserlerden Lala

[13] Mevlânâ'nın altı ciltlik, 25.700 beyitten oluşan tasavvufi anlayışını içeren eseridir. (Ceylan, 2004, s. 325-334)

[14] Mevlânâ'nın çeşitli yer ve zamanlarla, semâlarda duygularını dile getirdiği şiirlerin bir araya getirilmesiyle oluşan divândır. (Yazıcı, 1994, s. 432-433).

[15] Mevlânâ'nın sağlığında oğlu Sultan Veled'in veya başka bir müridi tarafından kaydedilen sohbetlerinin Mevlânâ'nın vefatından sonra derlenmesinden meydana gelen eserdir. Eserde ayet ve hadislerin dışında, menkıbeler, şark hikâyeleri, efsaneler, masallar bulunmaktadır. (Demirci, 1996, s. 58-59).

[16] İsmâil Rusûhî Ankaravî olarak bilinen Mevlevî şeyhidir. Bayramiyye, Halvetiyye tarikatlarına olan intisabından sonra, göz rahatsızlığı için gittiği Konya'da Mevlevî şeyhlerinden Bostan Çelebi'nin teşvikiyle Mevlevîliğe geçmiş, seyr-i sülûkunu tamamlayıp icazet aldıktan sonra İstanbul'da Galata Mevlevîhânesi şeyhliğini vefatına kadar sürdürmüştür. Mevlânâ'nın Mesnevî'sine yaptığı şerhle tanınmış bu nedenle Hazreti Şârih diye nitelendirilmiştir. (Yetik, 1991, s. 211).

[17] Mesnevî dervişlerinin tasavvuf ve tarikata olan bilgi, görgü ve kültürlerini arttırmak, yanlış davranışları düzeltmek amacıyla İsmâi Rusûhî Ankaravî tarafından yazılan bir mukaddime ve üç bölümden oluşan eserdir. Bu eser Kadızâdelilerin tarikatları bidât olarak eleştirilerine cevap olarakta hazırlanmıştır. (Yetik, Minhâcü'l-Fukarâ, 2000, s. 108-109).

[18] Abdulmecîd Sivasî tarafından, Mesnevî'de geçen anlaşılması zor kelimeleri açıklamak için yazılmıştır. Cengiz Gündoğdu, "Müskilât-ı Mesnevî (Şeyhî), Türk Edebiyat Eserler Sözlüğü, https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muskilat-i-mesnevi-seyhi. Erişim Tarihi: 12.05.2025.

İsmail Efendi'nin Mevlevîliğe büyük bir ilgisinin olduğu anlaşılır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 3a-4b).

Tasavvuf temalı kitaplar yalnızca Mevlevî geleneğiyle sınırlı değildir. Feridüddin Attar'ın vahdet-i vücûd inancını anlatan *Mantıku't-Tayr* ve 26 bölümlük tasavvufî bir Mesnevî olan *Esrarnâme'*si, İran tasavvuf edebiyatının klasikleşmiş metinleridir ve Mevlana'nın düşünce dünyasını da etkilemiştir (Şahinoğlu, 1991, s. 95-98). Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân ve Gülistân*'ı (Çiçekler, 2008, s. 405-407), Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns*'ü, Mahmud Şebüsteri'nin *Gülşen-i Râz* (Sevgi, 1994, s. 253-254) gibi Fars edebiyatının ve tasavvufunun temel metinleri, bu geleneğin farklı coğrafyalardaki tezahürlerini göstermektedir. İbnü'l-Arabî (Kılıç, 1999, s. 514-515) ekolünün *Füsûsü'l-Hikem* ve *Miftâhü'l-Gayb* gibi metinleri, vahdet-i vücud düşüncesinin temel kaynakları olarak, Mevlevî düşüncesiyle etkileşim içindedir. İmam Gazzâli'nin *İhyâ-i Ulûm* ve *Kimyâ-yı Saâdet* eserleri ise tasavvuf ile şeriat arasındaki dengeyi kurma çabasını temsil etmektedir. Kayıtlarda yer alan *Muhammediye, Ahlâk-ı Âlai, Tercüme-i Reşhat, Mektubât-ı Ahmed Faruk* gibi eserler, tasavvufi bilginin Anadolu sahasında yaygınlaşmasını ve Türk dilinde ifade edilişini göstermektedir (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 3a-4b). "Musavver" (resimli) olarak kaydedilmiş Gülistân ve Bostân şerhleri ile *Keşfü'l-Esrâr*, kitap sanatlarının tasavvufi metinlerle birleşimini yansıtmaktadır. Yine *Mecmûa-i Resâil*" şeklinde kaydedilmiş derlemeler, çeşitli risalelerden oluşan koleksiyonları ifade etmekte ve farklı konulara dair daha kısa metinleri bir araya getirmektedir. Bu tür mecmualar, dönemin entelektüel ilgi alanlarının çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 3a-4b).

Unutulmayan, yeri ve zamânı geldikçe tekrarlanan edebî, târihî fıkralar, hikâyeler, latîfeler veya ilimle, fenle ilgili bilgiler anlamına gelen *Muhâzarat/Muhâdarat* başlığı altında vakfedilen kitap sayısı 21'dir. *Miratü'l Uşşâk Karakaşzâde, Acâibü'l Mahlûkat, Münşeat-ı Câmi, Nigâristan Gıfarî, Gülşen-i Envâr ve Gencîne-i Râz, Lübâbü'l-Elbâb fi'l Esbâbü's Suyutî* bu alanda vakfedilen eserlerdendir. Edebiyat alanında vakfedilen dokuz eserinde Muhâzarat/Muhâdarat başlığı altındaki kitaplarla uygun olduğu görülmektedir. *Şerhü'l Lâmiyyetü'l Âcem, Güldeste-i İrfân ve Vefeyât, Nesâyihü'l-Mülûkü'l-Vüzerâ, Tuhfetü'l Hasîb, Hümâyunnâme* gibi eserler edebiyat alanında vakfedilen eserlerdendir (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 3a-4b).

Lala İsmail'in vakfettiği kitaplar içerisinde lügatların diğer alanlara göre fazla olduğu fark edilir. *Vankulu Lugati*[19], *Burhân-ı Kâtı*[20] *Farsî*, *Tacü'l-Mesâdir*, *Ahter-i Kebîr*[21], *Aksa'l Ereb*[22], *Muhtâru's-Sıhâh*[23], *Lugat-ı Mecmûa-i Sir*, *Kâmusü'l-Muhît*[24] başta olmak üzere 33 lügat vakfedilen kitaplar arasındadır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 4a-5b).

[19] Bu sözlük, Vankulu olarak bilinen Vanî Ahmed Efendi'nin Cevherî'ye ait *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-ʿArabiyye* adlı Arapça sözlüğün Türkçe tercümesidir. 28 sekiz bab ve 28 fasıldan meydana gelen bu eser Vankul-ı Lugati olarak bilinmektedir. Eser İbrahim Müteferrika tarafından iki cilt haline matbaada basılan ilk eserdir. (Kaçalin, 2012, s. 513).

[20] Muhammed Hüseyin bin Halef-i Tebrîzî'nin İran Edebiyatının Hindistan'da yayılması üzerine bu metinleri anlayabilmek için sözlük çalışmaları olmuş (Lugât-ı Fürs 2278 kelime, Mecma'ul-Fürs 6000 kelime, Ferheng-i Cihângîrî 6950 kelime) ancak kavram ve kelimelerin daha kolay bulunması ve anlaşılması için 20.000 kelimeden oluşan bu sözlüğü hazırlamıştır. (Demiroğlu, 1989, s. 432).

[21] Ahterî tarafından hazırlanıp 1545 yılında tamamlanan Ahter-i Kebîr, Arapça-Türkçe sözlük olup içerisinde 40.000 kelime bulunmaktadır. Eserde kullanılan kelimelerin açıklanmasında izlenen yöntem nedeniyle dilbilimciler arasında en yaygın olan bu eser, diğer sözlüklere göre daha fazla kabul görmesi nedeniyle Ahter-i Kebîr sıfatıyla anılmıştır. (Kılıç, 1989, s. 184).

[22] Zemahşerî'nin Mukaddimetü'l-edeb adlı eserinin 1705 yılında Ahmed Efendi tarafından Osmanlıcaya tercümesi olan Aksa'l-ereb, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin kelime hazinesini güvenilir bir kaynak haline getiren ve kelimelerin Arapça-Farsça karşılıklarını gösteren bir sözlüktür. (Yüce, 1989, s. 289-290).

[23] İsmail bin Hammâd el-Cevherî tarafından hazırlanan Tâcü'l-luga adlı sözlüğe, Muhammed bin Ebubekir er-Râzî tarafından hazırlana muhtasar eserdir. (Kılıç, 2010, s. 357).

[24] Fîrûzâbâdî'nin 1410 yılında tamamladığı iki ciltlik sözlüğüdür. (Kılıç, 2001, s. 287).

İslâm dünyasında ilm-i felek denilen gökküresi bilimi aynı zamanda felekiyyât, ilm-i nücûm, ilm-i nücûm-i ta'lîmî, sınâat-i nücûm, sınâat-i tencîm, ilm-i hey'e, ilm-i hey'eti'l-âlem" olarak da isimlendirilir. İlm-i felek yoluyla burçlar, astronomi cetvelleri ve takvimlerin düzenlenmesinin dışında feleklerin dönüşü burçlar ve yıldızların hareketlerinden dünyada olabilecekler hakkında bilgi edinilebilir (Fehd, 2000, s. 126). Yıldızların konum ve hareketlerinden, zaman içerisinde olmuş ve olacak Hadîseler hakkında bilgi vermesi içinse *İlm-i Ahkâm-ı Nücûm* adıyla bir başka alan ortaya çıkmıştır (Fehd, 2000, s. 124). Lala İsmail Efendi'nin vakfettiği kitaplar arasında 11 adet İlm-i Nücûm onun bu ilme ilgi duyduğu söylenebilir. Bunlar içerisinde, *Tenbîhâtü'l Müneccimîn, Risâle-i Usturlâb, Risâle-i Ceyb ve Mukantarât, Takvimü'l-Büldân, Salih Efendi Cedveli* gibi eserler bulunur. Bu eserlerin yıldız ilminden hareketle geleceğe dair bir yorum yapmaktan ziyade takvimlerle ilgili olduğu anlaşılır. Bu alanla ilişkili olabilecek bir diğer kitap vakfı ise, gelecekte ortaya çıkabilecek bir takım olayları farklı metotlarla öğrenileceğine dair bir ilim olan Cefr/Cifr (Yurdagür, 1993, s. 215-218) alanında yapılan kitaplar izler. *Cifr-i Câmi Şeyh-i Ekber* ile *Hafiyetü'l-Kübrâ* adlı iki eser bu alanda vakfedilen kitaplardır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 5b). Bu eserlerin İbn-i Arabî'ye nispetle Şeyh-i Ekber olarak adlandırıldığı anlaşılır.

Tıp alanında dokuz kitap vakfedilmiştir. Bunlardan ilki Ayaşlı Şaban Şifâî'nin *Tedbîrü'l-Mevlûd* adlı eseridir (Acıduman, 2019, s. 31-48). Ahmed el-Üstâdi el-Mekkî tarafından yazılan ve Farsça olan *Zübdetü'l-İlâc*, Künyesi Ebû Bekir Nusret b. Abdullah el-Harputî er-Rûmî olan ancak Nusret Efendi olarak bilinen kişiye ait *Mâhazar-ı Nusret Efendi* adlı eser, yazar künyesi kaydedilmemiş *Tezkiretü'l-Etıbba, Müfredât-ı Feyzîyye, Tercüme-i Hayvânü'l-Hayevân* bu alanda vakfedilen diğer eserlerdir (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 5b-5a).

Sözlük anlamı "toplamak, dağınık şeyleri bir araya getirmek" anlamına gelen cem' masdarından türeyen "Mecmûa" sözcüğü, genelde aynı türden bir veya birden fazla eserin, yazarın metin ya da risâlenin bir araya getirilmesi manasını karşılamaktadır (Uzun, 2012, s. 265). Vakfedilen kitaplar arasında Mecmûat başlığı altında 10 adet kitap kaydedilmiştir. *Cilâü'l-Kulûb, Tefsir-i Sâl, Nezâir, Tehfetü'l-Haremeyn, Tarih-i Kamaniçe, Münşeât, Tezkire-i Vüzerât-ı Mesâlih, Müntehebât, Şevket ve Mirâciyye ve Hayrabad ve Hayriyye* gibi eserler bu alanda vakfedilenler arasındadır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 5a).

Lala İsmail'in vakfettiği kitaplar arasında önemli bir bölümün tarih kitapları olduğu görülmektedir. Lala'nın tarihe ilgi duyduğu ve bu alanın farklı dönemleri ve konularına dair okumalar yaptığı anlaşılır. Vakfedilen kitapların içerisinde ilk sırada *Tarih-i Timur* ile *Tarih-i Devleti Safeviyye* adlı eserlerin olması İsmail Efendi'nin Osmanlı ve İslam tarihi haricinde Türk tarihini de bilmek istediği anlaşılır. İranlı tarihçi Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî'ye ait olup Şah I. Tahmasb'a hediye edilen, içerisinde tarihi olay ve hikâyelerin bulunduğu *Nigâristân* adlı eser bu minvalde dikkat çeker. Yine tam künyesi Şerefeddin Abdullah b. İzzeddin Fazlullah b. Ebû Na'îm eş-Şirâzî el-Yezdî olan ancak yazmış olduğu kitabın künyesiyle tanınan (Özgüdenli, 2012, s. 558-559) Vassâf'ın yazmış olduğu *Tarih-i Vassâf*, Nazmî-zâde tarafından hazırlanan *Şerh-i Vassâf* adlı eserde bu minvalde değerlendirilebilir. Bu eserle birlikte *Matla-i Sa'deyn*[25] adlı eserden hareketle Lala İsmail'in Timur Devletine ve bu coğrafyada bulunan Türklerin tarihine dair özel bir ilgisi olduğu fark edilir. Nazmî-zâde Seyyid Murtazâ Efendi'nin, Abbasi halifesi Mansur'dan başlayarak 1718 yılına kadar ki Bağdat tarihini ve yöneticilerini kapsayan Gülşen-i Hulefâ'da bu alanla ilgili okumalardan bir diğeri sayılabilir (Özcan, 2016, s. 461-463).

Şehnâme, Hamse-i Nizâmi, Tarih-i Cengiz gibi musavver (tasvirli) eserlerde şahsın ilgi duyduğu eserlerdendir. İbn Hallikân'a ait farklı görev ve alanlarda şöhret bulmuş 800'den fazla kişiye ait biyografinin kaydedildiği *Vefeyâtü'l-A'yân* (Özaydın, 1999, s. 18), Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin Osmanlı ulema ve meşâyihine dair biyografi eseri olan *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye* (Özaydın,

[25] Abdürrezzâk es-Semerkandî'ye ait olan bu eser Fars dilinde yazılmış olup Hindistan ve orada ki Türklerin tarihine dair önemli bilgiler içermekte ve birçok esere kaynaklık teşkil etmektedir. (Bilgin, 2003, 141).

2010, s. 485-486), Osmanzâde Ahmed Tâib tarafından kaleme alınan ve içeriğinde Osmanlı sadrazamlarına dair biyografilerin kaydedildiği *Hadikatü'l-Mülûk ve'l Vüzerâ* (Özcan A.1997, s. 22-23), Hüseyin Ayvansarâyî'nin sur içi ve dışındaki camiler hakkında bilgi veren *Hâdikatü'l-Cevâmi'* (Eyice, 1998, s. 528) adlı gibi eserlerinde Lala İsmail Efendi'nin bu konularda bilgi sahibi olmak üzere temin ettiği ve kütüphaneye vakfettiği görülür. Osmanlı tarihi ile ilgili olarak da Selanikî Mustafa Efendi'nin Tarih-i Selanikî, Kınalızâde'ye ait *Tarih-i Hulefâ, Tarih-i Kamaniçe, Râşid Tarihi* gibi eserler Hamidiye Kütüphanesi'ne vakfedilen tarih kitapları arasındadır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 5a-6b).

Lala İsmail Efendi'nin vakfettiği kitaplardan hareketle bir biyografisi yazılacaksa onun Divân edebiyatına büyük bir ilgi duyduğu söylenebilir. Divan edebiyatı, XIII-XIX. Yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen, Arap ve Fars edebiyatının/kelimelerinin etkisinde kalan, aruz vezni ve gazel, kaside gibi nazım biçimleriyle kaleme alınan, mazmunlara ve sanatlı söyleyişe dayalı bir saray ve yüksek zümre edebiyatıdır (Akün, 1994, s. 389). Osmanlı-Türk edebiyat geleneğinde özellikle bir şairin veya yazarın tüm eserlerinin bir araya getirildiği derlemeleri ifade eden külliyât terimi, bir şairin divanını ve diğer eserlerini tek bir ciltte toplayan önemli kaynaklardır. Sadece edebiyat alanında değil birçok ilim dalında aynı türden yazıların toplandığı eserler içinde bu terim kullanılırdı (Kahraman, 2002, s. 541-542). *Saib, Bedâyi, Zatî, Sabit, Nâbî, Sa'dî, Ârifî, Ubeyd Zâkânî, Külliyât-ı Ârifî* bu anlamda vakfedilen eserlerdir (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 6a-7a).

Divâna dair vakıf kitapların varlığı aynı zamanda Osmanlı edebi dünyasının çok kültürlü yapısını da yansıtmaktadır. Türkçe divanların yanı sıra (*Divân-ı Bâki, Divân-ı Nevres, Divân-ı Tuğrâî, Divân-ı Cevrî, Divân-ı Nevâî, Divân-ı Hâfız, Divân-ı Nefî, Divân-ı Ruhi Bağdadî*) Farsça eserler (Molla Câmî, Sa'ib, Hâfız, Sa'dî gibi şairlerin eserleri) de önemli yer tutmaktadır. Bu, Osmanlı edebi zevkinin Fars edebiyatıyla güçlü bağlarını gösterir. Bu türden eserlerin yazılmasında hâmiliğin rolünün etkili olduğu göz ardı edilmemelidir[26]. Sultan Selim Han-ı Kadîm (Yavuz Sultan Selim) ve Cem Sultan gibi hükümdar şairlerin divanlarının varlığı, Osmanlı saray çevresinde şiirin önemini vurgulamaktadır. Klasik dönem Osmanlı şairleri (Bâkâ, Nef'î, Nâbî daha sonraki dönemlerden şairler (Nedim) ve erken dönem şairleri (Cem Sultan) gibi farklı dönemlerden şairlere ait divanların varlığı da dikkat çeker. Bu durum, Lala İsmail'in edebi zevkinin geniş bir zaman dilimine yayıldığını gösterir. Sadece divanlar değil, şerhler, tefsirler, tezkireler ve münşeât (inşa, nesir yazıları) gibi farklı türde eserler de vakfedilen kitaplar arasında görülmektedir. Özellikle *Şerh-i Divân-ı Hâfız, Şerh-i Kasâid-i Örfî* gibi şerh geleneğinin önemli örnekleri, klasik metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasına verilen önemi gösterir. *Tezkiretü'l-Şuarâ Hasan Çelebi* gibi bir tezkirenin varlığı, edebi eleştiri ve biyografi geleneğinin de canlı olduğuna işaret eder (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 6a-7a).

Hamse-i Nizâmi Musavver gibi resimli (müsavver) nüshaların varlığı, koleksiyonda sadece edebi değil, sanatsal değeri yüksek eserlerin de bulunduğunu gösterir. Bazı eserlerin "Def'a" (tekrar) ifadesiyle birden fazla kez listelenmesi, ya bu eserlerin farklı nüshalarının bulunduğunu ya da eserin önemine işaret eder. *Örneğin Def'a Divân-ı Kelîm, Def'a Hamse-i Ataî* gibi kayıtlar bu duruma örnektir. *Tercüme-i Sa'ib Nusret Efendi, Tercüme-i Yusuf-ı Züleyha Mevlâ İbn-i Kemal* gibi tercüme eserler, farklı dillerdeki edebi eserlerin Osmanlı kültür dünyasına kazandırılma çabasının ürünüdür. *Divân-ı Hüdâi Mahmud Efendi, Divân-ı Seyyid Sa'id Nakşibendî* gibi mutasavvıf şairlerin eserlerinin varlığı da koleksiyonun tasavvufi edebiyata da yer verdiği anlaşılır (BOA. D.HMH.d. 21782, vr. 6a-7a).

Lala İsmail Efendi'nin Hamidiye Kütüphanesi'ne vakfettiği edebi eserler klasik Osmanlı-Türk edebiyatının zenginliğini ve çeşitliliğini gösteren çok değerli bir kaynaktır. Aynı zamanda,

[26] Bu konu hakkında bknz: Tülin Arslan, "Edebî Himâyenin Farklı Tezahürleri: el-Buḥturî ve Methiyeleri." *Turkish Studies - Language and Literature*, vol. 20, no. 1, 2025, pp. 67–95.

dönemin entelektüel dünyasında şiir ve edebiyatın merkezi konumunu ve külliyât geleneğinin önemini ortaya koymaktadır. Kütüphanedeki eserlerin çeşitliliği, sahibinin geniş edebi zevkini ve belki de ilmi derinliğini yansıtmaktadır. Lala İsmail'in Enderun'dan yetişen bir şahsiyet olması nedeniyle vakfettiği eserler üzerinden onun hangi konularda ilgili olduğu hakkında bazı değerlendirmeler yapmamızı sağlar. Lala'nın eserleri ise Hâfız-ı kütübler tarafından incelendiğinde onu vakfettiği eserlerden temel alanlara dair çok fazla bir kitabın olmadığı görülür. Bu durum Enderun'da belirli eserler üzerinden ders ve konu takibi yapılmasıyla ilgili olabilir (Hazırbulan, 2025,s. 244-250).

Enderun'da ilk olarak her acemi için Kur'an-ı Kerim kıraati mutlak vazgeçilmezdir. Bununla birlikte Enderunluların özenle seçilmesinin, kendi döneminde tanınan ve en meşhur olarak bilinen ulema ve hattatlar nezaretinde odalarda üst düzey bir eğitim verilmesindeki asıl amacın bir zaman sonra bu kişilerin vezir ya da üst düzey bir başka devlet görevine başladıklarında devlet ve halktan yana müfsit olmamaları, reaya ve köylüye zulüm etmelerini önlemektir (Baykal, 1953, s. 48, 70). Saraya gelen hocalardan Arapça, Hadis, Akaid, Kıraat, İlmihal, Tecvid ve Fıkıh dersleriyle, hat ve sülüs eğitimi alınırdı. (Hazırbulan, 2025, s. 246). Bu ders ve konularla ilgili Lala İsmail'in yardımcı kaynaklar üzerinden ilgili alanda kendisini geliştirmek istediği vakfettiği kitaplardan anlaşılır.

Lala İsmail Efendi'nin kütüphaneye vakfettiği kitaplar hakkında bu katalogdan başka 1869 tarihinde İstanbul'da bulunan kütüphanelerin genel sayımının yapıldığı ve sayım neticesinde oluşturulan matbu bir katalog daha bulunmaktadır (Ateş, 2022, s. 791-836). *İş bu kütübhâne Bahçekapusu civarında kâin medrese derununda vaki' olub 1194 tarihinde Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel Tâbe Serâhu Hazretleri tarafından tesis ve teberru buyrulmuşdur* kaydının bulunduğu Hamidiye Kütübhanesi'nde Mahfûz Kütüb-i Mevcûdenin Defterinde "*Cennet mekân Gazi Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel Tâbe Serâhu Hazretlerinin Kütübhâne-i Şerîfelerine Lala İsmail Efendi merhum tarafından 1199 tarihinde vaz' vahide olunan kitabı mevkufenin defteridir"* şerhiyle başlayan katalog, vakfedilen kitapların isim, sayfa vb. özellikleri belirtilmiştir[27].

Lala İsmail Efendi'nin vakfettiği kitaplarında kendi vakıf mührü bulunmaktadır. Mühür metninde *"Hasbeten Lillâhi Te'âlâ Merhûm Lala İsmâ'il Efendi'nin Teberrüken Cennetmekân Firdevs-âşiyân Sultan Abdulhamid Hân Tâbe Serâhu Hazretleri'nin Kütübhânelerine Vakf Eylediği Kütüb-i Nefîsedir"* kaydıyla kitapların vakıf olduğu belirtilmiş ve diğer eserlerle karıştırılmasına engel olunmak istenmiştir (https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0109, 2025).

Sonuç ve Değerlendirme

Hamidiye Kütüphanesi, bir sultan tarafından cami kompleksinin dışında kurulan ilk bağımsız kütüphane binalarından biri olarak Osmanlı kültür tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Sultan I. Abdülhamid tarafından İstanbul'un Bahçekapı semtinde yaptırılan külliyenin bir parçası olarak kurulan kütüphane 1780'de tamamlanmıştır. Kütüphane, sultanın "ilmin koruyucusu" (hâmî-i ulûm) sıfatını somutlaştıran siyasi bir sembol olmakla birlikte bilgi ve bilginin korunmasına olan bağlılığını yansıtan Osmanlı entelektüel altyapısında önemli bir değişime işaret etmektedir. Hamidiye Kütüphanesi, haftada beş gün (Salı ve Cuma günleri kapalı) halka hizmet veriyordu ve iki odadan, küçük bir salondan ve bir antreden oluşuyordu. Ayrıca bir cilt atölyesi de barındırıyordu. Personel ve koleksiyon büyüklüğü açısından diğer imparatorluk kütüphaneleriyle karşılaştırıldığında biraz mütevazı görünse de, mektepler için basılan ders kitaplarının orijinal kopyalarının saklandığı bir depo ve baskı yoluyla belirli eserlerin çoğaltıldığı bir tesis olarak özel bir öneme sahipti.

Kütüphanenin ilk koleksiyonu 1.504 el yazması ve 48 basılı eserden oluşuyordu. Bu koleksiyon, tefsir, fıkıh, hadîs ve edebiyat üzerine eserler içeren dönemin akademik ilgi alanlarını yansıtıyordu. Bu kütüphaneyi özellikle dikkat çekici kılan şey, koleksiyona 750 değerli kitapla katkıda bulunan Lala İsmail Efendi'nin 1784'te yaptığı önemli bağışla zenginleşmesidir. Bu bağış,

[27] *Hamidiye Kütüphanesinde Mahfûz Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir,* İstanbul 1300, s. 101-151.

1869'da 2.244 cilde ulaşan kütüphaneyi önemli ölçüde zenginleştirdi ve kompleksi yalnızca bir ibadethane değil, aynı zamanda bilimsel ve kültürel değişimin merkezlerinden birisi haline getirdi.

Biyografisi hâlâ belirsizliğini koruyan Lala İsmail Efendi, Sultan I. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Mehmed'e lalalık yapan öenmli bir saray görevlisiydi. 1784'te kütüphaneye yaptığı kitap vakfıyla, saray pedagojisi ile kamusal ilim hayatı arasında köprü kurmuştur. Bağışladığı eserlerin kompozisyonu (ağırlıklı olarak akâid, fıkıh ve ahlak risaleleri), Enderun'da şehzadeye verilen "devlet aklı" (hikmet-i hükûmet) eğitiminin sivil alana aktarımını yansıtır. İsmail Efendi'nin seçtiği metinler örneğin Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî'si, Osmanlı elitlerinin nasihatnâme geleneğini sürdürerek toplumsal nizamın yeniden inşasına hizmet etmiştir. Neticede Hamidiye, sarayın kültürel sermayesi ile Lala'nın pedagojik mirasının bileşkesinde, 18. yüzyıl sonu Osmanlı entelektüel dirilişinin nüvesini oluşturmuş; kitap vakıfları ise sadece metinleri değil, iktidar-bilgi simbiyozunun kodlarını geleceğe taşımıştır.

Lala İsmail Efendi'nin bağışladığı kitapların analizi, onun entelektüel ilgi alanları ve akademik kimliği hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan bağış kataloğu, bağışlanan eserleri konu alanı, başlık, hat stili, satır sayısı ve ciltlere göre titizlikle detaylandırmaktadır. Bu kataloğa göre, bağışlanan 809 ciltten 493'ü kütüphane için hemen uygun görülürken, kalan 316 cilt de uygun şekilde kategorize edildikten sonra kütüphaneye dâhil edilmiştir. Osmanlı eğitim geleneğinde kitap bağışları, bilginin kurumsallaşması sürecinin temel dinamiklerinden biri olarak işlev görmüştür. Vakıf yoluyla yapılan bağışlar, bireysel ilmî birikimi kolektif hâfızaya dönüştürerek entelektüel sürekliliğin nesneselleşmesini sağlamıştır. Nitekim vakfiyede, bağışlanan eserlerin "talebe-i ulûmun istifadesine mahsus" kılınmasını şart koşmakla, metinlerin kişisel mülkiyetten çıkarılıp müfredatın kurumsal omurgası haline gelmesini teminat altına almıştır. Lala İsmail Efendi'nin vakfı yalnızca kütüphanenin koleksiyonunu zenginleştirmekle kalmadı, aynı zamanda kitapların bakımı ve kütüphane personeli için maddi destek sağlaması da vakfın malî yüküne olumlu katkı sağladı.

Lala İsmail Efendi'nin koleksiyonundan onun bazı alanlara özel ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle tasavvufa ve divan edebiyatına olan güçlü ilgisi belirgindir. Tasavvuf koleksiyonu, özellikle Mevlevî geleneği olmak üzere Osmanlı tasavvuf dünyasının entelektüel temellerini yansıtmakta, mistik düşüncenin çeşitli boyutlarını, Rumî'nin öğretilerinin yorumlarını ve geniş bir coğrafyaya yayılan manevi bir mirası sergilemektedir. Ayrıca, önemli tarihi eserler koleksiyonu, tarihin farklı dönemlerine ve konularına olan yoğun ilgisini göstermektedir. Kendine özgü vakıf mührüyle işaretlenmiş koleksiyonu Lala İsmail Efendi'nin tasavvuf düşüncesi, klasik edebiyat ve tarih eserleriyle derinden ilgilenen bir Osmanlı entelektüelinin akademik ilgi alanlarını yansıtmakla birlikte bir Enderunlunun entelektüel hayatına bir pencere sunmaktadır.

Sultan Abdulhamid ve Lala İsmail Efendi'nin bağışladığı kitaplar dışında süreç içerisinde kütüphanedeki kitap sayısında bir artışın olduğu kayıtlardan takip edilmektedir. Bununla birlikte tarihi kayıtlar koleksiyonun tam büyüklüğüne ilişkin tutarsızlıklar da göstermektedir. Kütüphanede, 1864'te 1.482 cilt, 1877'de 2.132 cilt,1898 ve 1910'da 2.252 cilt kitap olduğu Maârif yıllıklarından öğrenilmektedir. Kütüphanenin kendi kataloğuna göre koleksiyon 1.533 eserden oluşuyordu. En önemli değişiklik, 1914'te kütüphanenin İstanbul'un dağınık vakıf kütüphanelerini birleştirme projesinin bir parçası olarak Sultan Selim'deki Medresetü'l-Mütehassısîn'e taşınmasıyla gerçekleşti. 1924'te Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun çıkarılmasının ardından diğer vakıf kütüphaneleriyle birlikte kütüphane, Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiş, geçici olarak Çarşamba'daki Murad Molla Kütüphanesi'nde tutulmuş, ardından 1954'te Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınarak Türkiye'nin en kapsamlı yazma eser arşivine dâhil olmuştur.

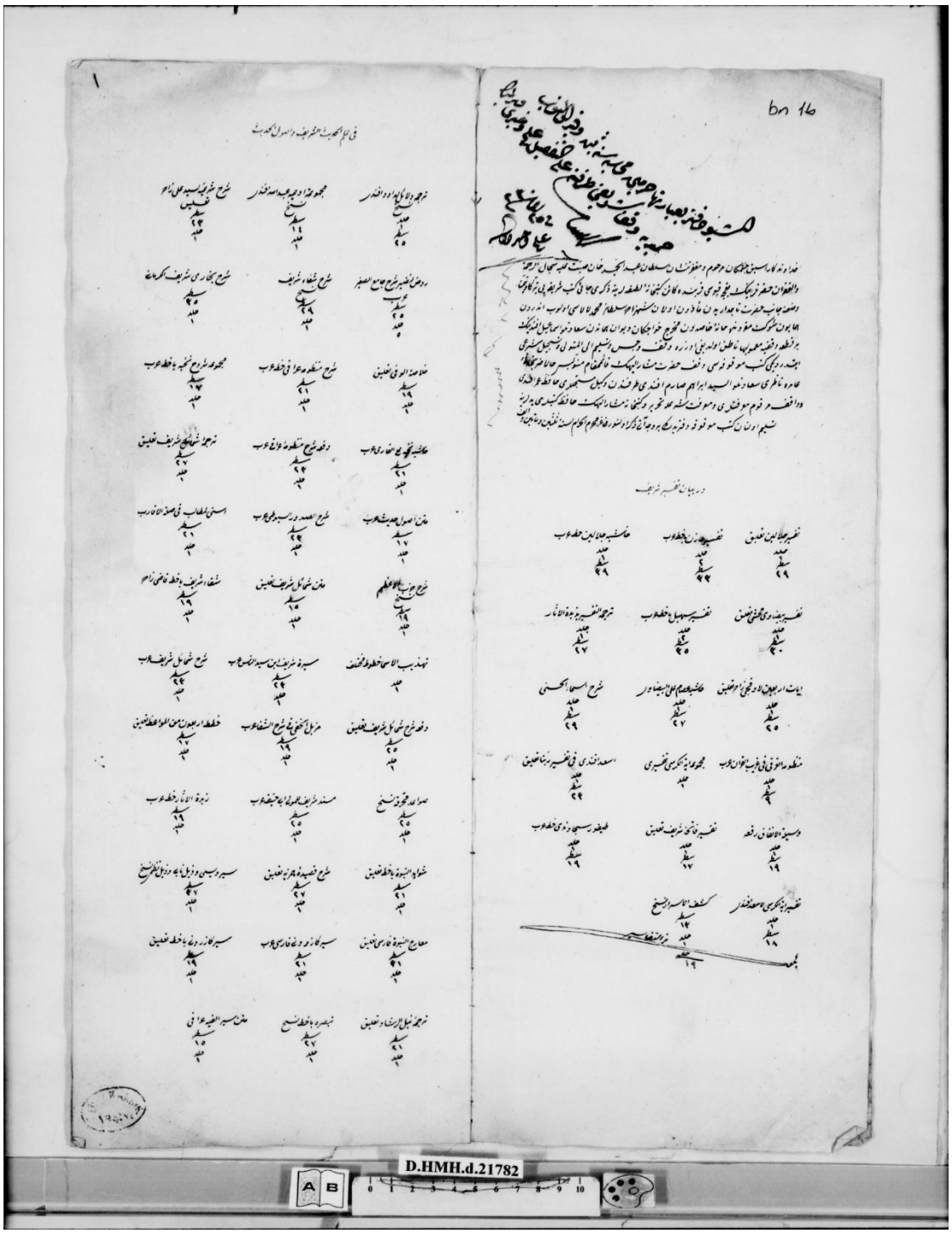
Ek 1: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Lala İsmail Efendi Koleksiyonunda Bulunan Bir Yazma ve Kitap Mührü

Ek 2: Lala İsmail Efendi'nin VGMA.d. 746'da Bulunan Vakfîye Sûreti

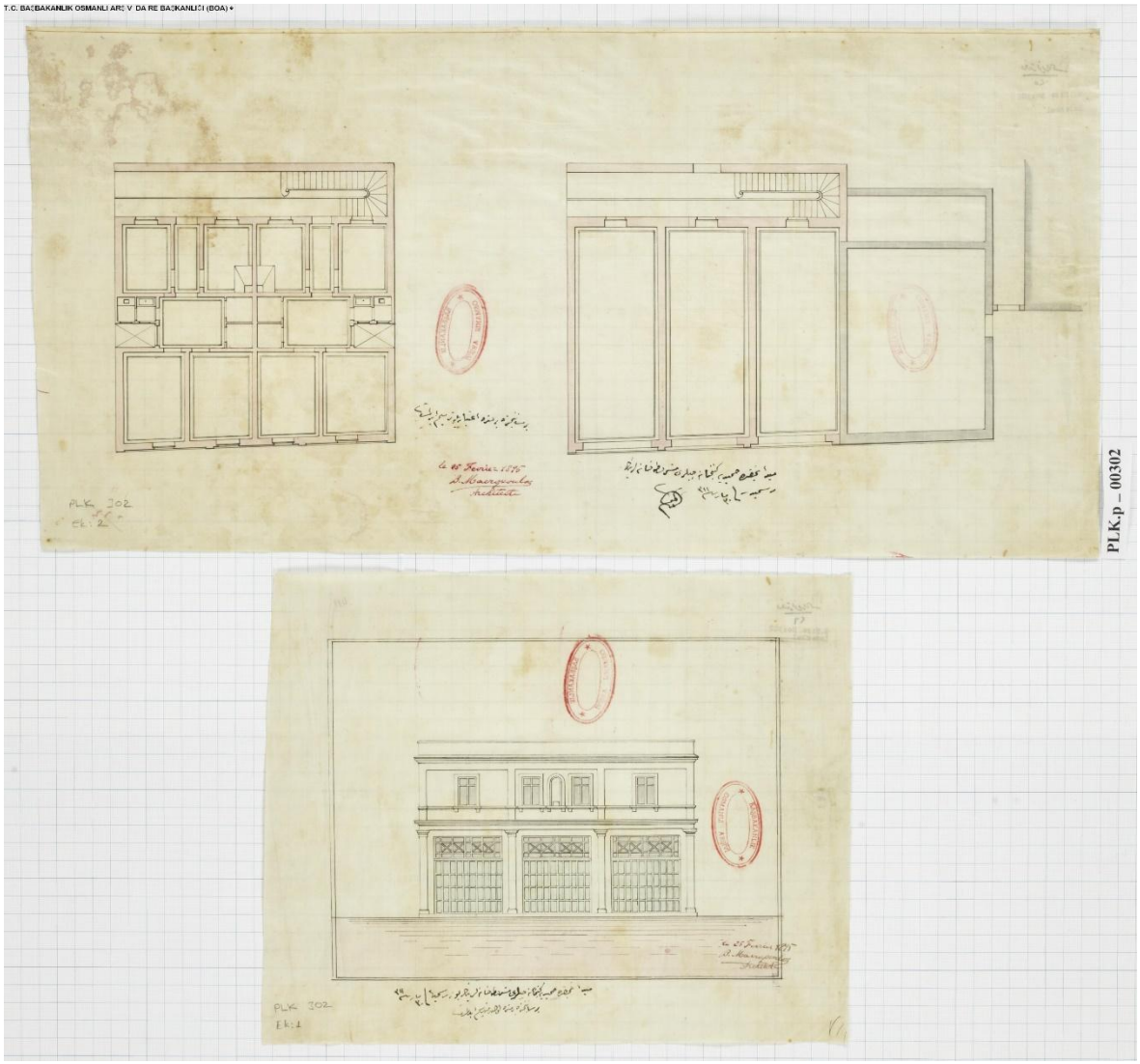
Ek 3: BOA.M.HMH.d.21782 Numaralı Defter Örneği

Ek 4: Hamidiye Kütüphanesi Gravürü

Ek 5: Hamidiye Kütüphanesi Hâfız-ı Kütüplerine Ait Konutların Keşif Planı

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Defterî Haremeyn Muhasebesi Kalemi Defterleri, *D.HMH.d. 21782*.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri, *TSMA.d. 2110-165, 2110-166, 2110-167, 2110-168, 2110-169, 2110-171, 2110-172, 2110-173, 2110-174, 2110-177, 2110-180, 224.*

İbnülemin Dahiliye*, İ.DH.00150/7798-1, 00150/7798-2*.

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi, *A}MKT.MHM.22.19*.

İrâde Meclis-i Vâlâ*; İ..MVL./432-19023,*

Bâbıâlî Evrak Odası BEO: *173.12959.01, 692.51845.01, 788.59033.01, 847.63499.01, 3343.250670.01*

İbnülemin Evkâf; İ..EV: */2-60-1, İ..EV../10-56-001*

Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi*: MF.MKT.79.69, 195.8*.

Şurâ-yı Devlet: *ŞD./124.75.001*

Plan Kroki: *PLK.p.302, 303*

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)

VGMA.d.746, s. 143.

Kitaplar ve Makaleler

Acıduman, A. (2019). Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î ve ünlü eseri *Tedbîrü'l-Mevlûd-I*: Kitabın yazılma nedeni ve önsöz. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 62*(1), 31–48.

Akpınar, A. (2011). Tefsîrü'l-Celâleyn. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 294–295). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alderson, A. D. (2018). *Osmanlı hanedanın yapısı* (H. Abacı, Çev.). Alfa Yayınları.

Akün, F. Ö. (1994). Divan edebiyatı. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 389–427). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alpay, B. İ. (1978). I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi. *Sanat Tarihi Yıllığı, 8*, 1–22.

Anameriç, H. (2008). Belgelerle Atatürk ve kütüphaneler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 24*(71), 487–514.

Arslan, T. (2025). Edebî himâyenin farklı tezahürleri: el-Buḥturî ve methiyeleri. *Turkish Studies – Language and Literature, 20*(1), 67–95.

Ateş, N. (2022). 1869 tarihli bir sayım listesi ışığında İstanbul vakıf kütüphaneleri. *Diyanet İlmî Dergi, 58*, 791–836.

Baykal, H. İ. (1953). *Enderun Mektebi tarihi*. İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı.

Bilgin, O. (2003). Matla-ı Sad'eyn. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, s. 141). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Birışık, A. (2011). Tefsir. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 281–290). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ceyhan, S. (2004). Mesnevî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 325–334). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Cunbur, M. (1964). I. Abdülhamid vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 22*(1–2), 17–68.

Çelik, N. (2025). Ca'fer b. Ebî Tâlib'in, "Hz. Peygamber (s.a.s.) bizlere şunları emrediyor, şunları yasaklıyordu" rivayeti perspektifinde Mekke'de stratejik değişim ve dönüşümler. *Turkish Studies – Comparative Religious Studies, 20*(1), 13–28.

Çiçekler, M. (2008). Sa'dî-i Şîrâzî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, ss. 405–407). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Değirmençay, V. (2009). Sultan Veled. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 521–522). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirci, M. (1996). Fîhi mâ fîh. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 58–59). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demiroğlu, A. (1992). Burhân-ı Kâtı. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 432–433). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dener, H. (1957). *Süleymaniye Umumî Kütüphanesi*. Maarif Basımevi.

Erünsal, İ. E. (1991). *Türk kütüphaneleri tarihi II*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Erünsal, İ. E. (1997). Hamidiye Kütüphanesi. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, s. 469). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erünsal, İ. E. (2008). *Osmanlı vakıf kütüphaneleri: Tarihi gelişimi ve organizasyonu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eyice, S. (1997). Hamidiye Külliyesi. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 465–468). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Eyice, S. (1998). Hüseyin Ayvansarâyî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 528–530). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Fehd, T. (2000a). İlm-i ahkâm-ı nücûm. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, ss. 124–126). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Fehd, T. (2000b). İlm-i felek. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, ss. 126–129). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gölcük, Ş., & Bebek, A. (1995). el-Fıkhü'l-ekber. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, ss. 544–547). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gündoğdu, C. (t.y.). Müskilât-ı Mesnevî (Şeyhî). *Türk Edebiyat Eserleri Sözlüğü*. https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muskilat-i-Mesnevî-seyhi

Hâfız Hızır İlyas Ağa. (2016). *Osmanlı sarayında gündelik hayat/Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye* (A. Ş. Çoruk, Haz.). Kitabevi Yayınları.

Hamidiye Kütüphanesinde Mahfûz Kütüb-i Mevcûdenin Defteri. (1300). İstanbul.

Haskan, M. M. (2018). *Hamîd-i Evvel Külliyesi ve çevresi*. İstanbul Ticaret Borsası Yayını.

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2025). Mühür doğrulama sistemi. https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0109

Hazırbulan, T. (2025). Enderunlu ne okurdu. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 25*, 241–270.

Kaçalin, S. M. (2012). Vankulu. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, s. 513). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kahraman, Â. (2002). Külliyât. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 541–542). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kandemir, M. Y. (1997). Hadîs. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 27–64). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karaman, H. (1996). Fıkıh. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 1–149). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kılıç, E. M. (1999). İbnü'l Arabî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 20, ss. 493–516). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kılıç, H. (1989). Ahterî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 184–185). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kılıç, H. (2001). el-Kâmûsü'l-Muhît. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 287–288). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kılıç, H. (2010). Tâcü'l-Luga. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 356–357). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Koyuncu, F. (2019). *Enisü'l-Ârifîn Ahlâk-ı Muhsinî tercümesi*. YEK Yayınları.

Nurcan Uçar, M. (2023). *Making of a sultanic waqf: Hamidiye endowments and its institutionalization on the eve of Evkaf-ı Hümâyûn Nezâret (1781–1826)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Okuyucu, C. (1993). Cilâü'l-kulûb. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 549–550). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özaydın, A. (1999). İbn Hallikân. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 20, ss. 17–19). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, A. (1997). Hadikatü'l-vüzerâ. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 22–23). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, A. (2010). eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 485–486). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, T. (2006). Nazmîzâde Murtaza Efendi. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 461–463). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özen, Ş. (2011). Teftezânî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 299–308). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özgüdenli, G. O. (2012). Vassâf. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 558–559). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1993). Lala. İçinde *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (C. 2, s. 354). MEB Yayınları.

Serin, S. (2021). Osmanlı sarayında başlalalık ve Başlala Kulesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 9*(27), 461–468.

Sevgi, A. H. (1994). Gülşen-i Râz. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, ss. 253–254). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî* (N. Akbayır, Haz., C. 3). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şahinoğlu, N. M. (1991). Attâr, Ferîdüddin. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 95–98). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Taş, K. Z. (2002). Lala (Şehzadelerin yetiştirilmesi ve lalalık müessesesi). *Yeni Türkiye, 6*(32), 727–730.

Uzun, İ. M. (2003). Mecmua. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 265–268). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal*. TTK Yayınları.

Yazıcı, T. (1994). Dîvân-ı kebîr. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 432–433). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yetik, E. (1991). Ankaravî, İsmâil Rusûhî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 211–213). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yetik, E. (2000). Minhâcü'l-fukarâ. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 30, ss. 108–109). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yurdagür, M. (1993). Cefr. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 215–218). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yüce, N. (1989). Aksa'l-Ereb. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 289–290). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yüksel, E. (1992). Birgivî. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 191–194). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.